

УДК 32:008; 32:316.7

Галактіонова І. В.

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ УКРАЇНИ, 90-ті РОКИ ХХ ст.

Статтю присвячено розгляду наслідків внутрішніх та зовнішніх чинників на політичну культуру молоді України протягом 90-х рр. ХХ ст. Розглянуто структуру та дію таких факторів, як родина, навчальні заклади, політичні цінності, держава, політичні партії, масова культура, державна молодіжна політика, громадянська освіта.

Завданням даної роботи є визначення та характеристика основних чинників формування політичної культури в суспільстві та розкриття їх дії серед сучасної молоді України. Ця вікова категорія обраєна об'єктом у роботі на підставі результатів попередніх досліджень, крім того, саме молодь є тим пластичним матеріалом, що найбільше підпадає під дію процесу трансформації. Умовно кажучи, ми розглядаємо зміни в політичній культурі молоді після 1990-го року.

Зміни у політичній культурі суспільства можуть здійснюватися трьома шляхами. Перш за все — це підтримка та збереження існуючої політичної культури, де доросле покоління є для молодшого контролером за дотриманням процесу передачі норм та поглядів. Другий шлях полягає у перетворенні та переробці політичної культури, що зумовлено змінами, які відбуваються в усіх галузях суспільного життя. Головними агентами тут уже є партії та державні ЗМІ. Третій шлях реалізації суспільного рівня політичної соціалізації полягає у створенні нової політичної культури. Цим шляхом ідуть ті країни, які набули можливості самостійного вибору економічної та політичної моделі розвитку [1].

Нині відбувається переосмислення того матеріалу, що був засвоєний сучасною молоддю (це категорія, чий вік перевищує 20 років) з дитинства, або процес ресоціалізації [2]. Це залишок соціалістичної системи виховання молодого покоління. Умови тоталітаризму наклали свій відбиток на свідомість молоді. Вона багато в чому виявилася нездатною вийти за межі стереотипів мислення. Її зачлупнуло хвилею політичного нігілізму. На перехідному етапі молоді люди, та й не тільки молоді, стали заручниками своєї політичної культури та політичної свідомості [3]. У колишньому СРСР протягом тривалого часу ідеологія формування особистості створювалася через проголошення пріоритету не індивідуальних, а суспільних інтересів. Але, з іншого боку, вищесказане здебільшого стосується тих, кому на сьогодні 20 і більше років. Молодші — це вже інше покоління, яке сприймає реалії політичного життя в інший спосіб, хоча так само перебуває під впливом тих самих факторів.

Кожен автор робить свою спробу класифікувати фактори формування або трансформування політичної культури. На нашу думку, досить розробити матрицю та дати характеристику кожному з її елементів. У даному випадку достатньо відштовхнутися від дихотомії «Внутрішні/Зовнішні» фактори. Виходить приблизно така схема:

Внутрішні фактори

- вплив найближчого оточення (родина, навчальні заклади, групи однолітків, трудовий колектив),
- тип того місця, де людина мешкає постійно,

- особливості психології людини.

Зовнішні фактори

- ЗМІ,
- ідеологія,
- державний лад,
- тип економічних відносин,
- освіта,
- масова національна культура,
- державна молодіжна політика,
- громадянська освіта.

Розглянемо детальніше дію деяких з цих факторів.

У контексті загальних аспектів теорії соціалізації фактори впливу, що нами розглядаються, можуть ще називатися агентами. Так називають джерела, з яких ми щось дізнаємося про політику. Різні агенти діють по-різному і на різні ділянки наших цінностей. Спеціалісти розглядають вплив цих факторів як процес засвоєння соціально-політичного досвіду під час спілкування [4]. Ми можемо пізнавати світ політики шляхом спілкування з певною кількістю агентів, але серед них є кілька особливо важливих — сім'я, школа, групи ровесників [5].

Становлення людини як суб'єкта політичного процесу починається в колі родини. Дорослі члени родини передають дитині не тільки певні політичні погляди, а й зразки політичної поведінки. Про це говорили Девід Істон та Дж. Денніс у своїй теорії про механізм «дифузної підтримки». На підставі емпіричного обстеження 12 тис. американських дітей учені дійшли висновку, що в середньому дитинстві формується підтримка існуючої політичної системи. Родина допомагає засвоїти основні соціальні цінності, але щось особливіше засвоюється у період дорослішання, коли людина намагається самоутвердитися, незалежитися. Згідно з результатами опитувань українських учених протягом 1997—1998 років, українська молодь у своєму рейтингу життєвих цінностей на перше місце ставить свою родину та своїх родичів (85%), друге місце займає робота (76%), третє місце — за спілкуванням, політика та політична діяльність стоять на останньому місці. Пріоритет цінностей індивідуальних над соціальними цілком закономірний. Таким чином, відбувається формування політичних цінностей дітей через погляди батьків.

Освітні заклади подекуди намагаються сформувати громадянина прямим шляхом через заняття суспільствознавством або в непрямий спосіб через матеріал на уроках історії чи літератури. Також тут відбувається спілкування з групами однолітків та вплив зразків поведінки, думок учителя на учнів. Якщо за часів Радянського Союзу вчителі прищеплювали, а подекуди нав'язували своїм учням елементи радянської культури, соціалістичної ідеоло-

гії тощо, то після проголошення незалежності УРСР вони роблять те саме, але вже в іншому ключі.

Як уже зазначалося, соціалізуючу роль беруть на себе вікові групи. Вони виникають у навчальних закладах, оскільки навчальний період — це саме та пора, коли вплив родини слабшає і ще нема професійних обов'язків та турбот про власну родину. Юнацький етап характеризується підключенням нових агентів соціалізації. У цей період підсилюється вплив неформальних угруповань та молодіжної субкультури з її особливою мовою, символами та цінностями, які нерідко суперечать цінностям «дорослої політики». Наприклад, молодіжний культурний андеграунд в СРСР у 60—80-ті роки дав не тільки новий напрямок у мистецтві, а й слугував каналом проникнення нових політичних цінностей [6]. Групи однолітків мають великий вплив на формування смаків і поглядів підлітків, але вони дуже різноманітні за обсягом та результатом свого впливу. Більшість таких груп не мають на меті обов'язкове зацікавлення політикою. Хоча молодь, яка вже трохи залучена до світу суспільної активності, може діяти разом у цьому напрямку, що сприятиме подальшому політичному розвитку членів цієї групи.

Не можна не враховувати локальних умов зростання людської особистості в родині та найближчому оточенні. Саме через них відбувається процес засвоєння політичних ролей. Водночас інститути соціалізації (сім'я, школа, оточення) можуть діяти по-різному, дисонувати між собою. Виникає питання, чий внесок найважливіший, чий вплив найсильніший, що трапиться якщо вони вступають у конфлікт, тобто, як та в яких пропорціях вони взаємодіють між собою.

Важливо, де живе й навчається молода людина: чи в невеликому селищі, чи в столиці або обласному центрі, де є високою динаміка соціального росту. Чим вищий рівень урбанізації, тим швидше та ефективніше відбувається процес соціалізації. Надалі соціальне середовище буде впливати на формування родини, професійної кар'єри, стилю життя. Річ у тім, що мешканці столиць дуже відрізняються від мешканців інших типів поселення, та й становище корінних мешканців і мігрантів теж різне. Розвиток соціальної галузі, розташування навчальних закладів, забезпечення житлом у різних типах поселення створюють нерівні можливості та умови життєдіяльності [7]. Ці нерівні умови, в свою чергу, спричиняють диференціацію життєвих стратегій та життєвих шляхів з урахуванням і особливості праці людей в різних типах поселень. Тому не всі перспективні молоді люди можуть себе реалізувати в сфері політичних стосунків до кінця. Можна відзначити, що зафіксовані дистанції між досягнутими та наявними результатами різних галузей життєдіяльності впливають і на самооцінку

пройденного етапу життя [8]. Важливо згадати актуальний фактор маргіналізації, коли людина раптово змінює своє соціальне середовище, відповідно відбувається злам в її політичних цінностях, орієнтаціях, однак згодом вона адаптується до запропонованих новим середовищем умов.

Серед перелічених вище неполітичних факторів слід назвати також цінності, установки та орієнтації індивіда в політиці, тобто те, що визначає політичну поведінку людини. Їх можна віднести швидше за все до психологічних факторів. Наприклад, уявлення про державний лад, діяльність політичних партій, характер ідеології тощо [9]. Політичні орієнтації є «продуктом» тих процесів у соціально-політичній психології, що визначають спрямованість суспільно-політичної поведінки людей. Вони являють собою уявлення людей про відповідні до їхніх потреб цінності політичної діяльності і прийнятні для них засоби досягнення цілей. Окрім того, політичні орієнтації — це ще соціально-психологічне утворення; вербально висловлювані ідеї та цінності тією чи іншою мірою поєднуються з неусвідомленими чи не зовсім усвідомленими перевагами та мотивами, які люди переживають на емоційному рівні [10].

Установкою є закладена у психіці готовність людини реагувати певним чином на певні об'єкти та ситуації. Ця реакція може бути психологічною — емоційною або інтелектуальною, або проявлятися у діях [11]. Установки забезпечують стабільність особистості. Соціально-політичні установки також виконують функцію мінімізації ризику, безпеки. Приміром, реакція економічної поведінки людини на політичні події, що сприймаються як загроза стабільності. Такі випадки соціальні психологи називають установками на ситуацію [12]. Так само існують установки-потреби, що діють як засіб психологічного включення індивідів до суспільно-політичного життя. Установки не виробляються в результаті самостійної психічної діяльності індивіда, вони засвоюються в готовому вигляді із суспільної свідомості — через процеси соціалізації та комунікації. Емоційний аспект соціально-політичних установок проявляється на масовому рівні в особливих ситуаціях, коли вирішуються долі країни, наприклад, під час загрози війни або під час виборів, від результатів яких залежить подальше життя багатьох людей. Тому «людина політична» і зміст її особистості зумовлені конкретними обставинами її існування.

Важливим також є політичний вибір людини. Вибір політичної орієнтації для кожного конкретного індивіда лише в деяких випадках може розглядатись як випадковий або єдиноразовий акт. Форми цього процесу можуть міститися між двома «крайніми» типами. Один з них — стабільно-еволюційний. Він відповідає відносній стабільності соціаль-

но-економічного становища, а також порушуваний лише ситуаційними кризами стабільності суспільно-політичної системи. Другий тип — дискретний процес змін в індивідуальній політичній орієнтації. Він відбувається в умовах різких економічних, політичних та культурних зрушень у суспільстві або в становищі індивіда. Але ні вплив ситуації, ні маніпуляція не можуть бути монопольними факторами формування індивідуальних та групових орієнтацій. Вибір орієнтації — це результат взаємодії цих факторів з потребами та мотивами людини. А от ідентифікація індивіда з великою групою людей у будь-якому суспільстві є потужним фактором політичного вибору. Багато людей роблять свій вибір на підставі власних переконань. Ці переконання виникли під впливом якихось глибинних психічних рис особистості або умов політичної соціалізації. Найпоширенішим є вибір за допомогою інтуїтивно-чуттєвого механізму [13]. На формування політичного вибору можуть впливати не тільки чинники психологічного характеру, що були детально розглянуті вище, а й соціального також. Наприклад, освіта, рівень зайнятості, регіональний чинник, місце проживання (село чи місто), політичні погляди тощо. «Найсильнішими» є, з одного боку, потреби та інтереси людей, з іншого — цінності, засвоєні в процесі соціалізації та під впливом різноманітних ідеологій. Більший або менший вплив на вибір мають особисті мотиви, мотиваційні та когнітивні елементи, групові та рольові ідентифікації. Таким чином, психологічні та соціальні фактори є взаємозв'язаними в контексті впливу на формування політичної культури молоді.

Розглянемо тепер дію зовнішніх факторів, до яких належать: форма державного устрою, політичний режим, інститути влади, політичні партії, суспільно-політичні організації, особливості політичної культури [14].

У загальних рисах політична культура сучасної молоді формується під впливом таких зовнішніх факторів, як розпад СРСР, падіння авторитету пануючої ідеології (колись комуністичної та соціалістичної, а тепер уже й демократичних цінностей), поява та становлення нових національно-державних утворень, зникнення таких реалій, як «радянський народ», «радянська країна», «радянська людина». Тепер уже мало хто пов'яже патріотизм з класовою свідомістю, тобто на зміну цінностям тоталітарного суспільства прийшли нові й далеко не кожному молодому громадянину зрозумілі цінності. Принципового значення, отже, набуло те, що молодій людині нині доводиться швидко переходити від пасивної виконавської життєвої установки до активної та самостійної. Звичайно, суспільні настрої людей залежать від соціально-економічних умов життя громадян. Але це не означає, що ідейний, виховний процес має бути припинений до

часів економічної стабілізації. Через брак роботи з молоддю країна втрачає її потенціал. Сама молодь стикається з тим, що колишні моделі поведінки, соціальні ролі нині не придатні, оскільки вони вимагають від особи виконавської позиції. Тепер неабияке значення має саме соціальна активність молоді.

Включаючи молодь у систему суспільних відносин, суспільство змінюється саме: процес соціалізації переростає у процес оновлення суспільства. У свою чергу, змінюючи суспільство, молодь змінюється сама, включаючись у суспільний механізм. Успішною умовою політичної соціалізації є зміна поведінки особи відповідно до потреб суспільства. В Україні помітною є проблема, коли надто багато громадян, особливо молодих, виявилось психологічно не готовими до розбудови своєї держави. На сьогодні ми не спостерігаємо того «вибуху» патріотизму, національної самосвідомості, який би став консолідуючим фактором економічного, політичного, духовного відродження, на базі якого формувалася б нова генерація громадян.

На думку Н. П. Гедікової, держава є основним політичним інститутом у процесі політичної соціалізації, що спрямовує соціально-політичну діяльність та визначає ставлення особистості до політики [15]. Торкаючись питання ролі держави як одного з факторів впливу, треба зазначити, що вона (держава) є ще й механізмом комунікації (вище було зазначено, що переважно саме через комунікацію, спілкування, відбувається процес впливу на політичну культуру молоді). Така комунікативна концепція влади була згадана ще в працях Ханни Арендт [16]. Наприклад, у радянській державі комунікативна сфера впливу на молодь була опанована досить широко. Так звана «система політичної просвіти» являла собою примусове занурення індивіда у поле влади та її цінностей. Будинки політичної просвіти, партійні та комсомольські школи, курси, вечірні університети марксизму-ленізму, лекторії, семінари, гуртки, збори слугували як місця, де влада спостерігала за індивідами та намагалася їх формувати.

Яка ситуація склалася, власне, в Україні? Теза Е. Гідденса про віртуальну, неусталену точно наявність соціальних інституцій в Україні достеменно не підтверджується [17]. Соціальні інституції існують в якійсь зовнішній, необов'язковій формі: вони немовби присутні, але ненав'язливо, породжуючи питання про їхню дію та існування взагалі. Тобто фактично вони існують, до того ж у досить обтяжливій для суспільства формі. Насправді армія начебто є, але навчання не відбуваються, нова техніка не закуповується, грошове утримання не видається. Тобто люди зі зброєю є, але чи назвати це армією в соціологічному, політичному та військовому розумінні — багато хто має сумніви. Так само і з інституцією держави. Вона начебто є, але в повсяк-

денному житті індивіди не знаходять її там, де звикли [18]. Йдеться як про виплату зарплати чи пенсії, захист прав соціальних груп, так і про результати втілення так званої молодіжної політики цієї держави.

Як результат, громадяни не поспішають підтверджувати свою належність до фактично наявної держави й відмовлятися від ідентичності з уже неіснуючою спільнотою. Замість інститутів влади соціалізуючу функцію чудово виконують індустріальні центри, особливо столиці, які насичені речами «першого світу», єдиним, що має авторитет у суспільстві. Орієнтації на цінності свободи й демократії домінують саме в індустріальних містах.

Значний вплив на політичну свідомість молодих людей має тип економічних відносин, що склався. На даному етапі нашого розвитку ми можемо говорити про роль ринкового типу економіки. Тут не може бути однозначної думки. Якщо певна кількість молодих людей радо вітає зміни в соціально-економічних відносинах (ті, у кого з'явилась можливість стати власником, працювати в іноземних компаніях, організувати свої, проявити та використати свої підприємницькі якості), то інші, навпаки, опинилися серед незахищених прошарків населення, відчувають розчарування через власне безсилля. Зрозуміло, що такі явища не можуть не позначатися на соціально-політичній активності молодих українців, що безумовно є складовою політичної культури суспільства.

Соціальна активність молоді впливає з умов життєдіяльності, ідеологічних установок, позиції, що формується оточенням, побутом, освітою, навіть НТР [19]. Мотивами активності для багатьох є стабільність професійного та соціального статусу і його зростання, задовільні прибутки та умови праці [20]. Наприклад, становище середнього чиновника має значні переваги, які валять молодих людей з прагматичним ухилом, але без особливого покликання чи здібностей. Прикладом може слугувати механізм формування чиновницького апарату в СРСР, куди часто вербувалися випускники вузів, що не проявили себе в навчанні, але зробили успішну комсомольську кар'єру [21].

Щодо сучасного становища молоді в Україні, то, не торкаючись змін у державній молодіжній політиці, можна зробити деякі висновки. Базуючись на даних досліджень українських учених, можна стверджувати, що під впливом надзвичайних трансформаційних обставин молодь початку 90-х років вирізнялася неабиякою суспільно-політичною активністю, що зумовило подальше становлення та розвиток великої кількості молодіжних організацій політичного і суспільного спрямування. Починаючи з середини 90-х років, спостерігається занепад суспільно-політичної активності молоді, революційно-романтичних настроїв у моло-

дньому середовищі. На зміну прийшла суспільна пасивність більшості молодих людей, а серед представників молодіжних організацій поширювався прагматизм і раціональність у діях та потребах, хоча й дотепер ці утворення перебувають якщо не під ідеологічним, то під матеріальним впливом політичних структур дорослих. Прийняття закону «Про об'єднання громадян» сприяло розумінню того, що може бути багато суспільно-політичних організацій, альтернативних одна одній за своїми програмами, завданнями, на відміну від характеру та спрямування радянських формувань, але, на жаль, досвід 90-х років показав, що кількість ще не означає якості. Досить багато вже написано про недоцільність існування та діяльності багатьох з понад 60 всеукраїнських молодіжних організацій, не згадуючи вже про загальновідомий УНКМО. Більше того, молодь бере участь у діяльності політичних партій, молодіжних філіалів, громадських рухів. З одного боку, це справжня школа для майбутніх дорослих політиків, але з іншого — навчання проводиться з використанням старих методів. Іншими словами, молодь використовують, пропонуючи прийняти вже встановлені кимось правила гри. Залучення політичними партіями молодих прихильників — звичайна рекрутизація кадрів для реалізації вузькопартійної сфери інтересів. Зрозуміло, що молода людина йде в політику, ще не усвідомлюючи чітко, що то є. Вона підпадає під вплив ще невідомих негативних явищ влади, наприклад, війни компроматів, спекуляції ідеями тощо. Молодий політик неухильно потрапляє під дію законів суспільства, які не завжди відповідають моральним нормам. Усі конструктивні пропозиції молоді при спробі їх практичної реалізації виявляють свою суперечність інтересам кланів та кримінальних прошарків [22]. Таким чином, відбувається перехід незрілої особистості у світ реального життя.

Подекуди вважають, що рівень політичної активності молоді є показником рівня її політичної культури. Справді, молоде покоління мусить відрізнятися від дорослих своєю енергією, максималізмом, інтересом до життя, ініціативністю, що повинно проявлятися зовні. Ми маємо майже 10 мільйонів хлопців та дівчат «похилого віку», які в кращому випадку готові до впливу національної масової культури. Але, з іншого боку, як можна вимагати від молоді активності, коли її лякають «чорнотою буття», перспективою безробіття, коли в ЗМІ повідомляється тільки про труднощі нашого життя, коли кожна людина боїться вийти зі свого власного світу. До речі, фактор масової культури теж є досить важливим, оскільки під його впливом перебуває дуже велика частина української молоді. У свою чергу, це зумовлює її використання різноманітними політичними силами в своїх інтересах. Але пряма участь молодих людей сприяє не тільки

розвиненню у них відразу до методів та форм здійснення своєї політики дорослими, а часто й засвоєнню, запозиченню цих речей. Трапляється так, що саме з середовища молоді, яка бере активну участь у роботі своїх організацій, згодом виростають нові політики. Формування лідерів нового покоління зумовлене молодіжним середовищем, специфікою його розвитку та функціонування. Дослідники вважають, що таких людей можна виховати з тих, кому у 1993 році було 15—17 років. Цей процес затягнеться на час, рівний їхньому вікові. Це потрібно для формування системи їхнього світогляду [23]. Суспільство без генерації нових діячів приречене на спонтанний вибір, відсутність електоральної культури, некомпетентність політиків. Лідери майбутнього — це діти з мало- або середньозабезпечених верств населення, які вирізняються цілеспрямованістю, серйозністю та самостійністю суджень, оцінок діяльності. Вони зорієнтовані на зміцнення свого матеріального становища та просування службовими сходами. Освіта розглядається ними не як засіб самовдосконалення, а як шанс успішного просування в житті [24]. Якщо розуміти під поняттям освіти ще й характер та тип певного навчального закладу, тоді можна припустити, що вона (освіта) також може бути фактором впливу. Наприклад, Львівський державний університет, Національний університет «Кієво-Могилянська академія», Національний економічний університет по-різному можуть впливати на політичні погляди своїх студентів.

Важливими також є такі фактори, як молодіжна політика держави та громадянська освіта. Молодіжна політика є одним з видів внутрішньої політики держави. Зважаючи на ті зміни, що відбулись у політичній системі України протягом останніх десяти років, можна стверджувати, що змін зазнав і цей напрямок внутрішньої політики. До того ж, зміни відбулися навіть після отримання Україною статусу самостійної держави. Таким чином, державна молодіжна політика зазнала змін двічі: при переході від СРСР до України незалежної і вже безпосередньо в межах оновленого виду внутрішньої політики країни. Що ж саме змінилося? Перш за все відбулася відмова від політики патерналізму стосовно молоді як соціальної групи населення країни. З'явилися нові структури, що займаються молодіжною проблематикою, сформувалася нова нормативна база для роботи з молоддю. Особливо важливо відзначити те, що були легалізовані всі молодіжні угруповання, окрім, звісно, тих, що мають воєнізований чи деструктивний напрямок діяльності. Але, з іншого боку, молодіжна політика незалежної України відрізняється доволі помітною відстороненістю від конкретних потреб молодого громадянина в межах концепції державного розвитку. Хоча буквально за останні два роки були

спроби її більшої популяризації серед молодого населення та активнішого запровадження.

У нашій країні молодіжна політика для своєї реалізації має достатню для демократичної країни базу. Єдине, що від неї вимагається, це доцільність та ефективність заходів, що здійснюються в її межах. Головними серед них повинні стати, наприклад, такі: здійснення конкретної функції держави відносно молоді — соціалізуючої, виховної, формування майбутнього свідомого громадянина своєї держави, тобто все те, що стосується напряму громадянської освіти. Саме соціалізуючим підходом займаються такі автори, як А. Годлевський та А. Яременко [25]. Згідно з цим напрямком, сенс діяльності соціальних служб полягає саме в здійсненні процесу соціалізації молоді. Таким чином, у людини поступово формується індивідуальний адаптивний механізм, який дозволяє їй успішно пристосовуватись до нових життєвих ситуацій. Відпрацьовуються також певні орієнтації та установки, стабілізується та поширюється світогляд людини, і галузь соціально-політичних відносин не сприймається з острахом та відстороненістю.

Тому молодіжна політика повинна базуватися на таких принципових особливостях у відносинах «суспільство—молодь» :

- 1) створення відповідних умов для того, щоб молодь стала реальним суб'єктом перетворень у суспільстві;
- 2) обов'язкова орієнтація на молодь, врахування її потреб, інтересів при розробці та реалізації будь-яких програм;
- 3) перетворення молоді з об'єкта на активний суб'єкт державної молодіжної політики.

Фактор громадянської освіти набуває дедалі більшої значущості в Україні. Працюють організації та проекти, що займаються її розвитком та запровадженням (Канадсько-український проект «Демократична освіта», «*Civic Educational Project*», Фонд Конрада Аденауера тощо). Особливо важливо наголосити на ролі фактора громадянської освіти в шкільних навчальних закладах. Позитивним є той факт, що викладання в школі майже скрізь здійснюється українською мовою, відповідно батькам для спілкування з дітьми також зручніше вживати українську. В такий спосіб діти вчаться відчувати себе громадянами своєї країни.

Для України є актуальним питання не лише громадянського, а й національного виховання, оскільки якщо Радянський Союз когось і виховував, то тільки громадянина Радянського Союзу, а національна самосвідомість знищувалась у будь-який спосіб. Слід відзначити, що питання саме громадянського виховання вирішувалося в СРСР досить просто — шляхом повсюдного втручання держави та її інститутів у суспільне та приватне життя молодих громадян. Щодо громадянської освіти, то

вона здійснювалася на так званих «уроках миру» та «ленінських уроках», лінійках, шляхом вивчення вірша радянського гімну в початкових класах, конспектування творів класиків марксизму в середній та вищій школі. Зрозуміло, що разом з розпадом Радянського Союзу зникла навіть така система громадянського виховання.

Натомість було створено та легалізовано велику кількість малоефективних самодіяльних молодіжних утворень, розроблено нібито нові засади молодіжної політики, проте залишилися старі принципи роботи з молоддю, поглибилась криза духовних та життєвих цінностей, особливо в роки перебудови, що призвело до посилення кризи в освіті, вихованні, взагалі кризи покоління. Слід також згадати зменшення в Україні після розпаду СРСР суб'єктів виховного процесу. Раніше в Україні їх було 10–15, сьогодні — одиниці. Багато соціальних інститутів, які займалися вихованням дітей та молоді в школі, за місцем проживання, на виробництві, втратили чи значно зменшили свій вплив на формування молодого громадянина.

Виходячи з даних досліджень українських учених, можна констатувати, що в українському суспільстві є непогані умови для формування у молоді високої національної свідомості, політичної культури. Це підтверджується тим фактом, що серед молоді постійно зростає кількість прихильників ідеї України як самостійної держави. Цікаво, що молодь має своє вже цілком сформоване уявлення про суть громадянського суспільства. Це демонструє дослідження «Що таке українська мрія?», яке провела Народно-демократична ліга молоді у березні 1998 р. На думку організаторів, ідеться про те, що людина досягає якісних життєвих показників, знаходить своє місце в житті і не приносить у жертву своїм цілям інтереси інших [26]. Зростає також кількість молодих людей, які беруть участь у житті своєї спільноти, а не звинувачують у невирішенні своїх проблем державу, дорослих чи якісь інституції. Зростає кількість молодих людей, що пишаються своєю належністю до громадян України. Приміром, у 1997 р. серед опитаних таких виявилось 61,4%, а в окремих областях — до 86% [27]. Ще одним показником рівня громадянськості серед молоді можна вважати участь у виборчих кампаніях, референдумах, опитуваннях. Достатньо сказати, що у виборах до Верховної Ради України в березні 1998 р. взяло участь понад 60% молодих людей (у віці до 28 років) з числа тих, що мають право голосу [28].

Треба також зауважити, що у формуванні громадянина неабияку роль відіграє рівень його політичної культури. Під цим поняттям розуміється якісний стан політичного життя суспільства, що характеризується ступенем розвитку правових та соціальних регуляторів політичної сфери, які сприя-

ють політичній соціалізації особистості [29]. Формування політичної культури людини відбувається в процесі її освіти (особливе значення мають знання в галузі суспільних та гуманітарних наук) та суспільно корисної політичної діяльності. Хоча сам по собі інтерес до політики не є індикатором рівня політичної культури людини.

Таким чином, можна зробити деякі висновки:

- У реальному житті політичні події більш або менш пов'язані з індивідуальними особливостями людей. Усі вчинки й дії людини не вільні, а випливають з умов її організації та обставин. Тому поведінка людини, враховуючи політичну, є такою, яку можна передбачити за умови знання зовнішніх обставин та знайомства з минулими подіями й індивідуальними особливостями даної особистості.
- Рівень активності та компетентності молоді залежить від факторів як зовнішніх (ЗМІ, ідеологія, державний лад), так і внутрішніх (самоорганізація, виховання, особливості психології).
- У центрі уваги має бути формування політичної культури молоді. Саме вона визначає тип політичної поведінки майбутнього дорослого члена суспільства, його погляди, орієнтації та цінності. Не слід забувати, що молоде покоління (на відміну від дорослих осіб, котрі стриманіше реагують на проблеми сьогодення), яке до певного часу виховувалося на ідеї світлого майбутнього, втрачає тепер духовні орієнтири, відбувається зниження рівня культурних потреб, настає так звана «криза ідеалів». Тому українська молодь не може й не повинна лишатися за межами політики, оскільки рішення дорослого покоління впливають на майбутнє молодих людей.
- Молоді українці вирізняються також бажанням учитися, отримати професію та кваліфікацію, щоб упевнено почуватися в житті, самовдосконалюватися та реалізовуватися.
- Відповідно до наслідків дії впливу вищеозначених чинників, можна виокремити чотири групи молодих людей з певними орієнтаціями на життєві цінності, їхньою ієрархією у свідомості, психологічними реакціями на зміну суспільно-політичної ситуації в країні.

Перша група — молоді люди, що зберегли цінності попередньої епохи або хоча б віддають їм перевагу. Представники цієї групи підтримують в Україні комуністичну, соціалістичну, селянську партії, входять до складу комсомольських організацій. Така молодь схильна до акцій соціального протесту.

Друга група — молоді люди, що віддають перевагу цінностям суспільств з розвинутою ринковою економікою та високим рівнем соціального забезпечення громадян.

Третя група — молоді люди, які хоча й критикують цінності соціалістичного суспільства, але не заперечують їх цілком. Така молодь більше належить до робочого або профспілкового руху. Швидше за все ця група поповнюватиме першу.

До четвертої групи належать ті, для кого характерне заперечення цінностей не тільки «старого світу», а й будь-яких, окрім власних. Таких молодих людей вчені характеризують як квазіреволюційний тип. Особливо багато таких представників серед «нових» більшовиків, погляди яких мають певне національне забарвлення. Це — окремі журналісти, молоді письменники, публіцисти, студенти, парламентарі [30].

Не треба забувати про наслідки гіпертрофованого комуністичного виховання. Але це не означає,

що політичного виховання не повинно бути взагалі. Воно потрібне як таке, що виховує повагу до своєї історії, країни, народу, культури та традицій, державних символів. Політичне виховання здійснюється шляхом впливу сім'ї, школи, громадських об'єднань, усього оточення. Щодо перспектив на майбутнє, то найвірогіднішим видається варіант «поміркованого» розвитку напрямку громадянської освіти в системі національного виховання. Такий прогнозований темп пояснюється передусім внутрішньополітичними та безпосередньо соціальними процесами в державі. Тобто проекти здійснюватимуться настільки швидко та глибоко, наскільки це буде потрібно органам, що займаються втіленням у життя державної молодіжної політики.

Демидов А. Я., Федосеев А. А. Основы политологии.— М.: Высшая школа, 1996.— С. 98.

Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б. Политическая психология.— Ростов-на-Дону: Феникс, 1996.— С. 162.

Шуст Н. Б. Развитие гражданско-политической активности как закономерность перехода от тоталитаризма до демократии.—Одеса, 1993 — С. 8.

Бибик В. М., Головатий М. Ф., Ребало В. А. Політична культура молоді.— К.: А.Л.Д., 1996.— С. 85.

Shively, W. Phillips. Power and Choice. An introduction to political science. 2-d éd. McGraw-Hill inc., 1991.— P. 342.

Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б. Политическая психология.— Ростов-на-Дону: Феникс, 1996.— С. 67.

Балакірева О. М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання.— К.: Столиця, 1997.— С. 19.
Там само.

Демидов А. И., Федосеев А. А. Основы политологии.— М.: Высшая школа, 1996.— С. 99.

Дилigenский Г. Г. Социально-политическая психология.— М.: Новая школа, 1996.— С. 287.

Там само.— С. 198.

Там само.— С. 156.

Там само.— С. 336.

Гедікова Н. П. Політична соціалізація особистості в період демократизації українського суспільства: Автореф. дис. ... канд. наук.— Одеса, 1999.— С. 7.

15. Там само.

16. Макеев С., Надточій А. Політична соціалізація в пострадянській Україні // Політична думка.— 1997.— № 1.— С. 17.

17. Там само.— С. 26.

18. Там само.

19. Трошихин В. В. Политическое развитие личности.— Алматы: Научная мысль, 1990.— С. 141.

20. Дилigenский Г. Г. Социально-политическая психология.— М.: Новая школа, 1996.— С. 63.

21. Там само.— С. 64.

22. Розумний М. Справа честі.— К.: Смолоскип, 1995.— С. 47.

23. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання.— К.: УІМ, 1993.— С. 101.

24. Бабахало В., Левина С. Современные тенденции молодежной культуры // ОНИС— 1991.— № 3.— С. 56.

25. Головатий Н. Ф. Социология молодежи.— К.: МАУП, 1999.— С. 125.

26. Мінйіло О. Народно-демократична молодь мріє по-українськи // Україна молода.— 1997.— № 52.— С. 2.

27. Головатий Н. Ф. Социология молодежи.— К.: МАУП, 1999.— С. 109.

28. Там само.

29. Бибик В. М. Як стати популярним, перемогти на виборах та утриматися на політичному Олімпі (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби).— К., 1997.— С. 111.

30. Дилigenский Г. Г. Социально-политическая психология.— М.: Новая школа, 1996.— С. 243.

Galaktionova I. V.

THE FACTORS OF THE POLITICAL CULTURE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN YOUTH, 90ths YEARS OF 20th CENTURY

This article is dedicated to results assessment of external and internal factors' influence on the political culture of the Ukrainian youth during the past decade of XX-th century. It thrown light upon the structure and function such factor as family, educational institutions, political values and attitudes, state, political parties, mass culture, state policy for youth, civic education.